

VALENTIN PUTANEC
Zagreb

APOSTILE UZ »DICTIONARIUM QUINQUE
NOBILISSIMARUM EUROPAE LINGUARUM« (1595)
FAUSTA VRANČIĆA

1. *Mjesto Vrančićeva rječnika u povijesti hrvatske leksikografije.* Prije gotovo 400 godina (1595) uveo je Faust Vrančić hrvatski jezik u leksikografiju, i to u svom peterojezičnom rječniku »*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmati[c]ae et ungaricae*« (Venetiis, apud Nicolaum Morettum, 1595). Sporadično javlja se hrvatski jezik u nekim djelima i prije Vrančićeva djela. Tako u *Lexicon symphonum* (Prag, 1537, 1544) Čeha Sigismunda Geleniusa Hrubýja, zatim u djelima Bartola Đurđevića gdje se javlja mali hrvatsko-latinski konverzionij rječničić (od 1544), u malim rječničićima koje je dodavao svojim prijevodima Biblije Juraj Dalmatin (»Register v katerim so nekotere krainske besede, za Harvatov inu drugih Slovincov volo, v nih jezik stolmačene, de bodo le te inu druge naše bukve bule zastopili« u *Pentateuhu*, 1578, te »Register nekaterih besed kotere krainski, koroški, slovenski ali bezjački, hervatski, dalmatinski, istrijanski ali kraški se drugači govore« u *Bibliji*, 1584), u dodatku Pergošićeva prijevoda *Dekretuma* (1574) i u djelu Jeronima Megizera, u *Dictionarium quatuor linguarum* (1592) koji je upravo prvi slovenski rječnik ali u kojem ima i dosta riječi koje su označene sa *croatice* pa pripada prema tome i u hrvatsku leksikografiju. Ali dok u svim spomenutim djelima hrvatski jezik dolazi kao usputni materijal, Vrančić objavljuje djelo u kojem se hrvatski jezik javlja u samostalnoj obradi i u cjelini. Šteta je jedino što Vrančić nije odmah svome djelu dodao i hrvatsko-latinski registar pa bismo imali odmah i rječnik gdje se hrvatski jezik prvi

put javlja kao alfabetski fond rječnika. I takav se rječnik ipak pojavio opet u vezi s Vrančićevim djelom, tj. u drugom izdanju Vrančićeva djela koje je objavio Petar Loderecker godine 1606, povećanom za dva slavenska jezika, češki i poljski. U tom se izdanju Vrančićeva djela zaista javlja i hrvatsko-latinski registar pa se i hrvatsko-latinski rječnik prvi put javlja opet na osnovi Vrančićeva djela, i to davno prije djela Jakova Mikalje koji je tek 1649—1651. objavio *Blago jezika slovinskoga* koje se smatra inače kao prvo djelo u kojem hrvatski jezik tvori osnovni, natuknički fond. Dakle, može se kazati da je Faust Vrančić tvorac prvog hrvatskog rječnika uopće i tvorac prvog hrvatskog rječnika gdje hrvatski jezik čini osnovni, natuknički materijal.

2. *Godina postanja Vrančićeva djela.* Postanje ovog Vrančićeva djela zadavalo je dosta brige filozofima, i mađarskim i hrvatskim. Samo je djelo objavljeno godine 1595. u Veneciji. Ali u predgovoru djela autor veli da ga je sastavio »prije mnogo godina, a u malo dana« (u originalu: *en libellum quem ante multos annos, non multis diebus collegeram*). Stoga su se pisci koji su se bavili ovim problemom, tj. problemom postanja Vrančićeva djela, našli u neprilici. Jedni su držali da se tu radi o humanističkoj maniri, stilu (VI. Dukat), a drugi su se držali činjenice da je Vrančić kanio djelo posvetiti knezu Transilvanije pa su na osnovi podataka o tom knezu koji se nalaze u Vrančićevu predgovornom materijalu (prvi tekst, posvećen Isusovcu Alfonzu Carrilliju), određivali godinu postanja djela. Ali tu su nastale poteškoće koje je bilo teško riješiti: nije određeno da li se posveta odnosi na kneza koji »sada« vlada Transilvanijom ili koji je vladao, dakle da li se radi o Stjepanu Bathoryju koji je umro 1586. (pa bi prema tome djelo bilo gotovo već prije 1586) ili o sinovcu njegovu Žigmundu Bathoryju koji je vladao 1595. Prema tome je izgledalo gotovo beznažno da bi se na temelju podataka ovako određenih moglo išta sigurnije govoriti o dobi postanja Vrančićeva djela. Malo je više jasnoće u tom pogledu donio jedan novi momenat na koji nisu naišli stariji istraživači ovog problema. U djelu se naime Vrančićevu nalazi otisnuta i jedna latinska pjesmica koja ima naslov »In Dictionarium quinque linguarum nobilis et praeclari viri Fausti Verantii, sacrae caesareae regiaeque maiestati etc. a secretis hungaricis, Hieronymus Arconatus eidem caesareae maiestati ab epistolis bellicis, ad linguarum studiosos« i iz sadržaja koje se upravo i saznaje da je autor djela Faust Vrančić (autor se naime nije potpisao ni u naslovu ni u predgovoru!). Autor je pjesmice šleski (češki) humanist *Jeronim* (Hieronymus) *Arconatus Leorinus Silesius*. Isti je autor godine 1590. objavio u Beču ovcu zbirku humanističkim stilom pisanih pjesama i pjesmica pa je na strani 91—93 objavio, s vrlo malim razlikama, i ovu pjesmicu koja je kasnije objavljena i u predgovornom materijalu Vrančićeva rječnika. Odatle se zaključuje da je Vrančićev rječnik

bio gotov u rukopisu i pred tiskom već svakako prije 1590. Dakle, sigurno znamo da je Vrančićev rječnik bio gotov u rukopisu pet godina prije nego je objavljen. Ako pak pripazimo na tekst koji se na to odnosi, tj. na Vrančićeve riječi da je djelo sastavio »prije mnogo godina, a u malo dana«, možemo zaključiti da se za pet godina ne bi moglo reći da se radi o »mного« godina i da je najvjerojatnije da se mora ići i nešto više unatrag od 1590, kao o vremenu kada je Vrančićevo djelo bilo gotovo. Vrančić je godine 1606. u Rimu objavio djelo *Život nekoliko izabranih divic* pa i u toj knjizi u predgovoru kaže da je djelo sastavio pred dvadeset godina (original: *milujući zato red vaš* [djelo posvećuje koludricama u Šibeniku] *protumačih prid dvadeset godišć nekoliko izvršitih divic život*). Odatle se može zaključiti da je djelo nastalo točno pred dvadeset godina, tj. 1586. Prema tome, kao što je za *Život nekoliko izabranih divic* rečeno da je napisano prije dvadeset godina, tako je i za svoj rječnik Vrančić rekao da ga je sastavio prije »mного godina, a u malo dana«, pa mu u tome možemo mirne duše vjerovati i zaključiti da je Vrančićevo djelo nastalo u vremenu od 1580. do 1585. jer se tek za petnaestak godina može govoriti kao o »mного godina«. Da se radi svakako o tome da je djelo nastalo prije godine 1584, dokazuje meni riječ *oklope* koju ima Vrančić s. v. *lorica*, a koju u tom obliku nalazim prije njega (kasnije je imaju i drugi leksikografi, vjerojatno iz Vrančića ili iz Dalmatina) jedino u *Registru nekaterih besed*, objavljenom u *Bibliji* Jurja Dalmatina koja je objavljena 1584. Dakle, Vrančićeve riječi da je djelo sastavio »prije mnogo godina, a u malo dana«, istinite su i djelo je nastalo svakako desetak godina prije objavljivanja, najvjerojatnije prije 1584. Odatle možemo zaključiti i to da je u tim godinama Vrančić najviše radio na književnom polju jer je tih godina radio i na prijevodima i preradama koje je objavio u *Životu nekoliko izabranih divic* (za nj kaže da je nastao 1586). Na to da ne trebamo sumnjati ni u riječi kojima izriče da je djelo načinio u »malo dana«, upućuje činjenica da u djelu ima dosta grešaka (redosljed latinskih riječi) i da manjkaju neke obične latinske riječi koje bi očito bile u djelu da je rad izvršen kroz duži vremenski period. U djelu nema na primjer riječi *mortuus*, a neobično je i to da neka imena mjeseci ima a nekih nema, kao i to da nema narodnih imena mjeseci. Godine 1584. Vrančić je imao 33 godine i to su najzrelije godine u njegovu životu, i njih je posvetio književnom i lingvističkom radu. Kasnije se posvećuje prirodnim znanostima i javnom životu (poslovi na dvoru i slično). Kada već govorimo o lingvističkom radu, potrebno je istaknuti da je Vrančić u svom rječniku odjeljkom »*Vocabula dalmatica quae Ungari sibi usurparunt*« dao prvi ozbiljniji lingvističko-etimološki pokušaj, tako da ga možemo smatrati prvim hrvatskim, ako ne i svjetskim lingvistom. U tom je svom prilogu u svom rječniku on konstatirao vrlo važnu lingvističku činjenicu da jezici posuđuju riječi međusobno te je dao i

dosta opsežan popis riječi koje su Madžari po njegovu sudu posudili iz hrvatskoga jezika (u njega je dakako hrvatski jezik isto što i slavenski, samo »najplemenitiji«).

3. *Hrvatske semantičke jednadžbe koje manjkaju u Vrančićevu djelu.* Kao što je poznato, u Vrančićevu djelu manjkaju neke semantičke paralele za latinske riječi u hrvatskom leksičkom fondu. Radi se o 39 latinskih natuknica: 1. *adulterare*, 2. *atrocitas*, 3. *carduelis*, 4. *confutare*, 5. *contumacia*, 6. *lena*, 7. *monedula*, 8. *monile*, 9. *mucus*, 10. *october*, 11. *pertinacia*, 12. *picus*, 13. *pila*, 14. *podium*, 15. *poena*, 16. *praesentia*, 17. *promptuarium*, 18. *pulegium*, 19. *pumilio*, 20. *renes*, 21. *sandalium*, 22. *secta*, 23. *securitas*, 24. *sententia*, 25. *september*, 26. *sextilis*, 27. *sporta*, 28. *spurius*, 29. *stupa*, 30. *subula*, 31. *supinus*, 32. *talpa*, 33. *taxus*, 34. *temperantia*, 35. *tum*, 36. *ulmus*, 37. *upupa*, 38. *vestibulum*, 39. *victor*. Vladoje Dukat je dokazivao kako je Vrančić za neke od ovih riječi imao rješenje u hrvatskim riječima koje daje pod nekom drugom natuknicom (latinskom), i da za neke natuknice nije znao hrvatske paralele jer je iz domovine otišao kao dijete i sl. U svakom slučaju, možemo se složiti s ovim mišljenjem Vladoja Dukata, ali je sigurno i to da je upravo pomanjkanje hrvatskih semantičkih paralela kod ovih latinskih natuknica dokaz da je Vrančić svoje djelo napisao »u malo dana«, pa da poslije nije često zavirivao u svoj rječnik i da nije dospio da popuni ona mjesta koja su u svakom slučaju tražila bilo kakvo rješenje. Za *tum*, zbog toga što je njem. *und* i tal. *et*, s pravom se misli da je tu trebala stajati hrvatska semantička paralela *i*, a za *mucus* gdje imamo samo veliko *P* možemo tvrditi da je ispao, valjda krivnjom tiskara, ostali dio riječi, tj. *-lisan*, kad već pod *mucor* i *situs* ima *plisan*.

4. Bilješke uz Vrančićev jezik.

I. Vrančićev je jezik ikavsko-čakavski, ali se opaža i približavanje štokavskom govoru. To se vidi iz ovih činjenica:

A. Upitna i relativna zamjenica glasi u Vrančića *ča*, *zač*, ali se javlja i *što*, *zašto*, *štogodi*. Neka određena zakonitost u upotrebi jednih odnosno drugih oblika ne javlja se (nema distribucije u strukturalnom smislu). Ova se pojava javlja i u Vrančićevu *Životu nikoliko izabranih divic: nahode ča čtiti ali ča bi drugi štil* (str. 3), *ono ča jest rukom pisano* (3), ali i: *podobno jest, prisvitli cesare, što govoriš* (9), *poslušaj što vaša jedna Šibila piše* (10), *čini što hoćeš* (11), *zašto ste se odvrtili od vaših ... bogov* (14).

B. Glas *đ* redovito prelazi u *j*, kao uostalom i u kajkavskom, dakle *mejaš*, *rja*, *potujiti*, *tuji*, *preja*, *riji*, *takojer*, *kolovoja*, *saje*, *vije*, ali i ostaje u *žeđa*, *žeđati*, *naređen*, *naređenje*, *naslađenje*, *obhadati*, *ugađati*, *hođenje*, *mlađi* (pisano *mladgy*, a dosta bi bilo *mlayi* ili *mlagy*, po njegovu pravopisu).

C. U Vrančićevu jeziku imamo i najnoviju čakavsku pojavu da *lj* prelazi u *j* (*jubiti*), ali ima i starije *ljubiti*, *ljubav* (s izvedenicama), pa i tu pojavu možemo ubrojiti u pojavu približavanja štokavskom govoru.

D. Ovamo možemo ubrojiti i refleks jata u *siečan* i *sviest*. U čitavu Vrančićevu rječniku nalazim samo ova dva jekavska refleksa. Riječ *siečan* piše na drugom mjestu i *sičen*, pa možemo misliti da se radi i o tiskarskoj grešci ako je *ie* trebalo biti napisano *ii*, da se označi duljina vokala (to je sistem u Vrančićevu rječniku). Ako kod riječi *sviest* nije isti razlog (tiskarska greška da je *ie* došlo umjesto *ii*, koje je trebalo označivati dužnu vokala), možda je tu ipak štokavski jekavizam, slično kao što i Mikalja ima *svist* i *svijest*. Sličnu pojavu refleksa jata u Dalmatinovu Regstru u *Bibliji* (1584), koji piše da su »bezjačke riječi« *klijet*, *plijeniti*, *plijen vijenac* (s. v. *krancel*, *kelder*, *rupati*, *roup*) možemo tumačiti tako da se tu radi zaista o tome da je pisac toga registra znao za postojanje jekavskih oblika i da ih je stavio među *bezjačke* riječi jer ih nije znao drugačije kategorizirati.

Ovu pojavu približavanja štokavskom govoru u čakavskom tekstu (u Vrančićevu *Rječniku* i u *Životu*) možemo smatrati prvim znacima pojave standardizacije hrvatskog književnog jezika u smislu štokavizacije. S Bartolom Kašćem i Jakovom Mikaljom ta će pojava dobiti dakako konkretnije oblike. Da se u slučaju Vrančićeva približavanja štokavskom govoru radi o utjecaju dubrovačkog štokavskog govora, u prilog tome bi govorila činjenica što je on prijateljevao s Dubrovčaninom Tomom Budislavićem (oko 1545—1608) i što su njih dvojica u *Životu nekoliko izabranih divic* (Rim, 1606) izmijenili pjesmice posvećene Majci Božjoj («Ave Maria»). jedan na ijekavskom (dubrovačkom), drugi na ikavskom (čakavskom) govoru. Kako je ova pojava izmjenjivanja pjesmica na dva dijalekta u hrvatskoj književnosti vrlo interesantna, a osim toga što se za Tomu Budislavića znalo da je bio »spjevalac« premda književni povjesničari nisu mogli otkriti nijedne njegove pjesme, ovdje donosim obje pjesme u modernom prijepisu:

»Korunica pričistoj Djevici Mariji Bogorodici po bogoljubnomu gospodinu Tomašu Budislaviću Dubrovčaninu, biskupu Trebinjskomu, etc. složena VRIMU VMIRU. Daj Bože.

*Djevice jedina, majko od milosti,
Moli tvoga sina da mi grijeha prosti,
I da moje žalosti cijec grijeha ke pati
Duh moj, u radosti sad svrn' i obrati.*

Obrati i svrne da veće zlobna ćud
Ovako ne trne misleć na strašni sud,
Prid kijeme nije kud ni kamo uteći
Jer višnja vlas od svud svih jima opteći.

Opteći jima svih svojome kriposti.
Zato molim da grijeh meni moj oprosti
I da moje žalosti rad grijeha ke prati
Duh moj u radosti svrne i obrati.

Obrati i svrne
I ostala uzopet, etc.

AVE MARIA, po Faustu Vrančiću.

MARIA zdrava bud,
Milosti si puna.
Gospodin s tobom svud.
Ti si ženska kruna:
A blagoslovljen jest
Plod utrobe tvoje
Spasitelj Isukrst,
Život duše moje.
Svetice vsih svetih,
Slavna Božja Mati,
Moli za nas grišnih
Sad i na čas smarti.«

Premda ove pjesmice nisu neko veliko književno djelo, možemo naglasiti ipak a) da se tu nalazi jedina dosada sačuvana pjesma Tome Budislavića, b) da su se Tomi potkrali ikavizmi *pričistoj* i *kriposti*, c) da u Vrančićevu tekstu ima osim akcentuacije jedan jedini čakavizam (*grišnih*) i d) da se tu nalazi i jedna pjesma Fausta Vrančića.

II. Od ostalih posebnosti Vrančićeva jezika spominjem:

A. Neobičnu palatalizaciju tipa *kljin*, *kljeti*, *gljedati*, refleks vokalnog *r* kao *ar*, te prejotaciju tipa *jigra*, *jimati* (u Vrančića samo *i*, *isto*, *iti*, *Isus* te sve izvedenice sa *is-/iz-* nisu prejotirane).

B. Refleks jata je dosljedno *i*, ali ima dosta primjera sa *e* koje zbog toga što se uvijek radi o prednjojezičnim suglasnicima koji stoje pred tim refleksom jata, govore u prilog tvrdnji da se *i* u šibenskom govoru u Vrančićevu vremenu jat reflektira po zakonu Jakubinskoga: *celov*, *celivati*, *celovati*, *venac*, *venčati*, *veran*, *vernost*, *vera*, *verovati*, *peti*, *seno*, *zenica*, *sesti*, *zasesti*, *obsesti* (ali *zasida*). Ovaj refleks nalazimo i u *Životu* nekoliko izabranih *divic*:

besida (18, 20), *didina* (48), *vrima* (7, 56), *svit* (57), *dilnik* (23), *lip* (60, 70), *tri lita* (48), *12 lit* (57), ali: *celunuti* (83, 19), *celov* (110), *celivati* (95, 94), *cela* (?) *slova* (4), uz *cil*, *cilo* (92, 17), *telesni*, *telesa* (76, 11, 24, 25, 32) uz *tilo* (12, 14, 32, 16, 23), *venac*, *veneci*, od *onih venac* (12, 59, 66, 78, 19, 22, 74, 18, nijednom *vinac*), *verovati*, *virovati* (17, 23), *nevera*, *vernik*, *verno* (27, 53, 20, 28) uz *virenik* i *virenica* (70, 73, 78), *nevira* (31, 34), i tome slično.

C. U Vrančićevu jeziku nije provedeno sekundarno jotovanje: *pitchya* = *pića* (stclav. *pišta*) prema *pitye* (< *pitъje*), *premalitje*, *magnutje*, *prutje*, *smetje*, *pristolje*, *grozdje* (piše *grozdye*, inače bi trebalo stajati *grozdye*), *lozje*. Ovako se tretiraju vjerojatno i mnogobrojne imenice na -*nje* (tj. izgovor je *nje*, ne -*ne*) premda nema grafičkih mogućnosti da se to odredi (kao uostalom ni za -*lje* = *lje*). Nema ni prijelaznog konsonanta *l* u ovom jotovanju: *zdravje*, *kopje*, *robje* (ovo zadnje u *Životu* *nikoliko izabranih divić*, strana 84). Da se ovo jotovanje većinom ne vrši, dokazuje i grafija *bitije*, *pitije*, *zeliye* za *bitje*, *pitje* drugdje. Ovamo ide i izgovor *kristjanski* (*krisztyanzki*, uz *karschyeniczi*: jedno i drugo u *Životu*, strana 5, 39). Da je sekundarno jotovanje ipak započelo, dokazuju oblici grafije: *dofasstye* (= *došastje*) ali *pofazchije* (= *pošašće*), *odbitchye* mjesto *odbitye* (v. niže o *trščiv*).

D. Od sitnijih posebnosti bilježimo još: 1. vokalno *ḷ* u Vrančićevu jeziku uglavnom je prešlo u *u*, ali postoji i grafija *ul*: *puln*, *napulniti* (u *Životu*: *pulni* 9, *pulk* 5, *pulci* 21, *pult* 21, ali *puk* 7, 31). 2. grupa -*sk-* u slučaju *tiskan*, *tisknuti* ne nestaje (tako i u *Životu*: *istisknuti* 4, *tiskna crikva* 7, *pritisknuti* 12). 3. utjecaju kajkavskog dijalekta mora se pripisati grafija *sičen*, *traven*, *ven plaziti*, germanizam *kraft*, *kanta*, pa *pehati* za *pahati*, a utjecaju čitanja staroslavenskih tekstova ili predlošku s kojega je autor radio: *dostojanije*, *glagolje* u *Rječniku* te zamjenica *kotori* u *Životu* 105 i imenica *vozduh* (rusizam!) »zrak« na dva mjesta u *Životu* (45, 105). Boravku na carskom dvoru u Pragu moramo pripisati čehizam *koberec* »arac, tepih«, a možda i *straka* za *svraka*, *sraka*. 4. Vrančić je iz Šibenika otišao kao dijete pa je mnoge riječi zaboravio (čudno je ipak da se i mnogih riječi, koje inače nisu obične, sjeća), tako i narodna imena mjeseci. Stoga mnoga imena mjeseci i u njegovu rječniku manjkaju. Ni u *Životu* ih nema pa kad ih treba, donosi, valjda opet prema predlošku, samo strane riječi: *novembar*, *februarij*, *junij*, *april* (11, 14, 32, 46, 67, 60, 110).

E. Čakavski akcenat koji je Vrančić zabilježio u svom djelu zaslužuje posebnu pažnju kao izvor za povijest akcentuacije u hrvatskosrpskom jeziku. Može se deducirati na osnovi dvostručenja vokala (dužina) te konzonzanata (kratkoća) i komparativnog materijala dobivenog na osnovi proučavanja naših dijalekata. Osim toga autor upotrebljava i akcenatske znakove koji nam omogućuju određivanje njegovih akcenata. To su znakovi ´, ` , ^ . Na osnovi ovakva

označivanja i uspoređivanjem sa štokavskim i čakavskim akcentima možemo gotovo uvijek odrediti koji je akcenat mislio staviti Vrančić na svoje riječi: *múka* »labor« treba čitati *mûka*, a *mukà* »brašno« kao *mûkâ* (usp. u *Životu* 86 *vazmi muukee*, tj. čitaj *mûkê*), *meàš* čitaj kao *mejâš*, a *lòv* kao *lôv*, *peet* čitaj *pêt*, *bitti* kao *bîti*, *peest* kao *pêst*, *od loze* i *od lozee* kao *lozê*, *laan* kao *lân*, genitiv *lanà* kao *lanâ*, *laaxacz* kao *lâzac* (kanovački ?, usp. štok. *lâzac*, za kanovački u Šibeniku usp. Hraste, *Filologija* 1, 63), *hotè* kao *hotê*, *szramotà* kao *sramotâ*. O Vrančićevu akcentu treba pisati posebnu studiju na osnovi njegovih djela, i ona bi mogla biti vrijedan prilog za kronologiju nekih pojava u hrvatskosrpskoj akcentuaciji.

5. *Bilješke uz pojedine riječi u Vrančićevu rječniku (lexicalia):*
bisnovati »rabiare«, ovaj glagol ima Vrančić i u *Životu* 37.

čest, u originalu piše *čestest* »fors, fortuna«, očito je greškom mjesto *čest*, ali AR s. v. ne citira primjer odnosno potvrdu iz Vrančićeva rječnika.

črev, vrlo važna potvrda kao singular za pl. *črevlje*, *crevlje*, koji Vrančić daje za »calceus, postol«, ali AR nema ove natuknice s. v., pa ni s. v. *črevlja*, *crevlja* nema potvrde iz Vrančića.

ča »attya, otac«, ima Vrančić među mađžarskim slavizmima, AR ima s. v. *ča*, ali potvrde su samo iz Marulića i iz dubrovačkog dijalekta, dok potvrda iz Vrančića manjka.

dimnjak, kod Vrančića s. v. *infumibulum* ima samo *dimnja*, što može biti tiskarska greška za *dimnjak* (i AR s. v. *dimnjak* oblik *dimnja* smatra tiskarskom greškom).

halom je vjerojatno Vrančić krivo dva puta donio u svom djelu, jednom kao hrvatsku riječ, a drugi puta kao mađžarsku. U hrvatskoj je rubrici trebala možda stajati riječ *hulm* (usp. oblik *holmi* iz Korizmenjaka, v. AR 3, 733).

hote »hotimice«, ovaj starinski particip-prilog ima Vrančić i u *Životu* 38.

hrba, kako ovaj oblik u značenju »strues« nije potvrđen nijednom, vjerojatno se radi o tiskarskoj grešci *harba* = *harpa* = *hrpa*.

jezda »statim« nije AR s. v. uopće zabilježio, ali usp. slovenski *zdajci* »statim« u Megizera 1592, cf. *Lägreid* 164.

kadmen, zbog *-en* je najvjerojatnije iz mađžarskoga, usp. rus. *kodmán* »vestis genus« koje će biti iz nekog azijskog dijalekta, cf. *Vasmer* 1, 588.

kanta, kako su potvrde samo iz sjevernih hrvatskih dijalekata, vjerojatno je riječ stigla u Vrančića iz kajkavskoga (cf. AR s. v.).

krkaš »pharetra, carchasso« stavio je AR s. v. *krkaš*, ali je moguće da se čita i *krkaš* ako se uzme da je iz talijanskoga.

kartil, kao i *kartilac* čita AR kao *krtil*, ali kako u dijalektima postoji izgovor i *kartil* te *kartilac*, možda i u Vrančićevu slučaju treba čitati *kar-*.

kastel čita AR kao *kaštel*, ali se na osnovi grafije u Vrančića može čitati i *kastel*.

kavad ima Vrančić i u *Životu* 77, cf. AR 4, 904.

kep ima Vrančić kao »species« dok *kip* ima s. v. *persona* i među madžarskim slavizmima pa AR *kep* smatra tiskarskom greškom, ali se može smatrati i madžarizmom, usp. gore *kadmen*.

koberec, kako ova riječ inače nije potvrđena, zbog *-ec* AR je smatra ili tiskarskom greškom, jer bi trebalo inače biti *-ac*, ili čehizmom, jer tako riječ glasi i u češkom. Najvjerojatnije je čehizam. Riječ u značenju »tepih« kao kulturnu riječ Vrančić je mogao čuti u Pragu na dvoru gdje je tepiha bilo dosta.

kost, Vrančić ima ovu riječ s. v. *osseus* i *ebur* dok s. v. *os*, gen. *ossis* ima *kocist* što će biti očita tiskarska greška, nastala najvjerojatnije od *koost* pa je preneseno drugo o kao *ci*. AR ništa ne govori o ovom liku iz Vrančića.

kopilo »nothus, bastardo« nije inače zabilježen oblik za riječ *ko-pile*. Vrančić ima i akcent na *-ò*. AR s. v. bilježi ovaj oblik samo iz Vrančića (popravi u mene u reprintu p. 70 da je AR nema!).

kostka »alea«, AR s. v. *kocka* nema potvrde iz Vrančića.

kraft »virtus«, AR nema ove natuknice.

krug »scopulus« ima Vrančić u tom značenju i u *Životu* 41, 113.

krzmati, u Vrančića glasi *krčmati* te AR to smatra tiskarskom greškom.

mehkak »mollis, tenellus« postoji i u kajkavskom *mehkek* (cf. AR s. v. *mek*).

munja, u Vrančića piše *manja* što je očita tiskarska greška.

musiti, AR s. v. navodi ovu potvrdu iz Vrančića, ali navodi da je riječ tamna postanja. Kako je sinonim u Vrančića »njem. naselen, năseln« a to znači »1. schnüffeln, njušiti, 2. unjkati«, a *njušiti* u AR znači i »schnüffeln«, najvjerojatnije je u Vrančićevu originalu stajalo isto *nyusiti* ili *nusiti* pa je mjesto *nyu-* stavljeno *mu-*. Dakle ovu riječ treba brisati u liku *musiti* i unijeti je kao *njušiti*.

natkvičen »cernuus«, AR 7, 692 misli da je greškom umjesto *natkučen*, ali će biti ipak ispravno jer u tom značenju ima AR i *natkvečiti se*, *natkvečen*, *nakvičiti se*, *nakičiti se*, sve potvrđeno iz Dalmacije. Vrančićev je oblik samo jedna varijanta prema citiranim oblicima.

navisiti »appendere« ima u tom značenju i obliku Vrančić i u *Životu* 22.

nesomanj »incuriosus«, bit će da je tiskarska greška umjesto *nesoman*, usp. *nepoman* »negligens« u Mikalje (cf. AR s. v.).

obliti, ima Vrančić među mađarskim slavizmima u značenju »ebletenni«, AR nije zabilježio ovaj oblik.

odajti, usp. i *odajde* u *Životu* 9.

odapriti, ima Vrančić u značenju »recludere«. Latinski glagol *doista* znači »otvoriti«, ali znači i »zatvoriti«.

odati, *odavati* u značenju »udavati, udati« ima Vrančić i u *Životu* 47, 97, 70.

oklope »lorica«, lik *oklopa/oklope* ima osim u Vrančića u Mikalje i Stullija a prije Vrančića samo u Dalmatinovu *Registru* u *Bibliji* iz 1584. te u protestantskim *Prorocima* iz 1564. pa se može misliti da je ovaj oblik Vrančić dobio iz Dalmatina, cf. za potvrdu *Lägreid* s. v. *arnoš*, p. 176 gdje se kao »slovenski i bezjački« oblik veli *oklopi železni* a kao »hrvatski, dalmatinski, istrijanski, kraški« navodi se oblik *oklope*.

okrug »globus«, u Vrančića je tiskarska greška *okruo* koju i AR smatra greškom, cf. AR 8, 867.

osvaditi »accusare«, ima u tom značenju Vrančić i u *Životu* 5.

pazdire ima Vrančić među mađarskim slavizmima u značenju »pozdorya«. Ovaj oblik AR ne citira s. v. *pazder*, *pazderac*.

pehati »calcitrare« ima Vrančić i u *Životu* 46.

pihanje »halitus«, AR ne potvrđuje iz Vrančića s. v. *pijehanje*.

pirčac »vespertilio«, AR ne donosi ove potvrde iz Vrančića.

plasta »lamina«, AR 10, 9 veli da je *t* nejasno jer i *plasa* isto znači, a potvrđena je i u rus. *polosá*. Oblik *plasta* potvrđen je i u Hektoroviću a odgovara mu tal. *piastra* »lastra sottile di metallo, legno, petra, vetro«, od starijeg *plastra*. Hrvatska riječ dokazuje da etimologijom talijanska riječ ne nastaje od *emplastrum* kako riječ izvode Battisti-Alessio, nego da se radi u nas i u tal. *piastra* o grecizmu koji nastaje od poimeničenog participa od glagola *πλάσσω*, *πλάττω*, usp. i grč. *πλάστρα* »naušnice« gdje je *-r* umetnuto kao i u tal. *piastra* na *t* kao u *Spalatum* > *Spalatron*.

plavojska »classis«, čini se kao Vrančićeva kovanica koju kasnije preuzimlju Baraković i Kavanjin (cf. AR s. v.).

plesati »plaudere«, *plesanje* »plausus«, Vrančić ima u tom značenju i u *Životu* 25 rukami plesahu.

popeliti se »fruticare«, AR s. v. nema natuknice.

prijat »gratiosus«, u Vrančića tiskarska greška *piyaat*, usp. u njegovu *Životu* 71 *prijat pri Bogu*.

prikliti »ferruminare, lipiti«, AR donosi kao jedinu potvrdu za ovo značenje iz Vrančića, ali usp. u AR isto značenje s. v. *priklijati*.

priljubodinik »adulter«, Vrančić ima ovaj oblik i u *Životu* 26, 49.

prišlac »advena«, ovu riječ ima i Dalmatin u svom *Registru*, v. *Läg Reid* 188.

prukljanica »tendicula«, AR potvrđuje samo iz Vrančića pa mi se čini da treba čitati *prugljanica* i vezati ovu riječ s *pruglo* »tendicula, laqueus«.

prusac »gradarius« kao ni *prusiti* (u madžarskim slavizmima) nema AR potvrđeno iz Vrančića.

psoka, smatra AR s. v. *psovka* tiskarskom greškom za *psovka* (Vrančić ima *psovati*).

pužljiv »lubricus«, AR ne potvrđuje iz Vrančića ni s. v. *pušljiv*, kako bi se mogao čitati oblik *pusslyiv* u Vrančića, ni s. v. *pužljiv* kako ja čitam ovaj oblik, ali ima iz Vetranića *pužljiv kakono jegulja*.

rabiti »laborare, operari«, ima Vrančić u tom značenju i u *Životu* 82 *koludrice ... rabljahu koliko svaka jaka biše*.

rarov »vrsta orla« ima Vrančić među madžarskim slavizmima, AR potvrđuje samo iz Vrančića, ali ima *rarovac* sa Brača »neka ptica«, cf. AR 13, 67.

rasokast »bifurcus« potvrđuje AR samo iz Vrančića, ali ima i *rasoka* iz Mikalje, cf. AR 13, 160. Jedno i druga za *rasoha*, *rasohast*.

rep »cauda«, AR na 13, 837, c ne potvrđuje *virtiti repom* iz Vrančića.

rus »rufus«, Vrančić i u *Životu* ima *rusu krv* (38).

sač »lotium«, *saž* »urina«, oba oblika su u AR dobro potvrđena, *saž* ima Vrančić i u *Životu* 50.

saroksa »bitumen, smola«, u AR dobro potvrđena dalmatinska riječ koju osim Vrančića donose Bella, Belostenec (s naznakom da je *dalmatice*). Voltić i Stulli, a zabilježena je i u pisaca 17. i 18. stoljeća. Postoji i oblik *sarohsa*, te pridjev *saroksan*, cf. AR 14, 650. Dolazi od grč *ξηρασία* »suhoća, sécheresse«, a ovo od grč. *ξηρός* »suh«, sa metatezom *ks-s* > *s-ks* i prijelazom *ser-* > *sar-* i naglašeno *a* > *o*, što je obična pojava u starijim tudicama u hrvatskom jeziku (usp. *Catarum* > *Kotor*, *Masarum* > *Mosor*, i sl.). Smola i paklina je ono što se cureći iz drveta osuši. Prijelaz iz apstrakta u konkretna je kao *tkanje*.

selja »paganus«, piše *szelyya*, vjerojatno je tiskarska greška za *seljak*, usp. gore *dimnjak*. Nevjerojatno je da bi se radilo o pejorativu tipa *séljo*, dakle *sélja*.

sičan »ianuarius«, *sičen* »februarius«, prvo piše kao *siečan*, drugo je zbog *-en* kajkavizam ili istrijanizam jer u značenju »februar« AR 14, 912 potvrđuje iz Istre.

sigati »haurire«, Vrančić ima i u *Životu* 85 *sigati vodu*.

skitati »porrigere«, Vrančić ima i u *Životu*: *poskitati ruku* (37).

straka, Hirtz ne bilježi oblik *straka* koji postoji u češkom. Prema tome bi se moglo misliti da je ovo još jedan čehizam koji je ušao u Vrančićev rječnik kao posljedica poznavanja češkoga jezika i boravka Vrančićeva u Pragu. Vidi gore *koberec*.

strojiti »inficere, tengere farben (iza riječi *infantia*, sa sinonimom *črviti*)«, potvrđuje AR 16, 763 samo kao »cribrare«, ali u značenju »bojiti« tek iz Vitezovića (»colorare«). Vrančić ima i *stroj* »color« što AR dakako navodi.

suk, nalazi se u Vrančića među mađžarskim slavizmima, ali AR 16, 919 ne navodi potvrdu iz Vrančića.

svita zahod »vertigo«, nema AR s. v. *svijet*.

šababa »attavia«, *šadid* »abavus, attavus, tritavus«, V. Dukat je mislio da bi trebalo čitati *zababa*, *zadid*, ali to ne će stajati zbog toga što je sa *ša-* zabilježio i Vitaljić te Vitezović (cf. AR 17, 440, 442) i zbog toga što *S*, kako su pisane ove riječi u Vrančića, većinom u Vrančića dolazi za *š*, rijetko za *s*, a samo jednom za *ž*, dok nijednom za *z*. Etimološki idu ove riječi zajedno sa *šukundjed*, *šakundjed* i *šakunbaba*, a nastaju od *šakundjed* i *šakunbaba* haplogijom sloga *-kun-*, sve od latinskoga ili romanškoga (na Balkanu) *secundus*.

šač'id, v. *šababa*.

šakrištija, AR stavio pod *sakristija*, ali u Vrančića *szol*, *szolinne* za *so-*, pa i *Sacristia* = *ša-*.

šazno »favilla«, AR 14, 754 unio kao *sazno* »puhor« a pod *šazno* upućuje na *sazno*. Za čitanje *ša-* usp. gore *šakrištija* i *šababa*. Etimologija: ako je anticipacija palatala preko *sažno*, može se vezati uz steslav. *svžvǫq*, *svžagati*, *svžešti*, kao poimeničenje pridjeva od nepotvrđenog **sažag* < **svžvǫv* preko **svšvžvno* > *sažno*, s anticipacijom palataliteta *šazno*.

ščule »grallae«, AR 17, 512, 856 nema potvrde ni s. v. *ščule* ni s. v. *štule*, ni *štule*, ali je donosi s. v. *štula* na 17, 855.

špot »ludibrium«, ima Vrančić u *Životu* 22, 25 *špotanje*.

šurla »fistula«, AR, 17, 895 potvrđuje *šurla* za *zurla* dijalektalno iz Istre i iz protestantskih pisaca, cf. i *Rad* 214, 84.

švenak »pediculus«, AR donosi potvrde samo iz Vrančića i *švenac* iz Sali, usp. *šenci* na Krku (cf. AR 17, 532), sve od *vъšъ* > *uš*.

tajdan »hebdomada«, AR 18, 8 nema natuknice iz Vrančića s. v. *dan*, a s. v. *tjedan* upućuje na *tajdan*, ali natuknica manjka. Pod *tjedan* nema ni citata za oblik *tajdan*.

takač »texor«, *takati* »texere«, *ta-* za *tъ-*, *tъkačъ*, *tъkati*, oba oblika u AR 18, 16, 18 potvrđeno samo iz Vrančića. Inače *tkač*, *tkati*, *tkalac*.

tašći »cassus, futilis«, oblik *talšć* bit će miješanje sa *tulst* = *tļst* jer inače ima Vrančić samo *taščina* »futilitas, inanitas, vanitas«.

teplina »calor« uz *tepliti* »fovere«, *stepliti* »calefacere«, ima Vrančić i u *Životu* 38.

travan »aprilis, quintilis«, *traven* »maius mensis«, u značenju »svibanj« ima u Habelića *veliki traven* »maj« dok je *mali traven* »april«. Završno *-en* je svakako kajkavizam ili istrijanizam a i značenje dokazuje da je Vrančić ovu riječ unio na osnovi konzultacije s nekim suradnikom iz Sjeverne Hrvatske ili Istre, usp. što je rečeno pod *sičan*.

trišćen »nequam«, Vrančić u *Životu* 24 ima *trišćenost*, dok AR 18, 621 s. v. *trešten* ne citira potvrde iz Vrančića premda donosi potvrdu iz Belostenca koji izričito veli da je riječ »dalmatice« što jasno dokazuje da ju je Belostenec uzeo iz nekog leksikografa Južne Hrvatske; ni s. v. *treštenost* ne citira primjer iz Vrančića. Za *tre-* > *tri-* usp. *trisk* < *trěskъ* u Vrančića, cf. AR 18, 655.

trščiv »arundinaceus«, uz *trst* »arundo«, AR obrađuje ovu riječ s. v. *trščiv*, bit će od *tršće* < *trbstъje*, sa sufiksom *-iv*. Prema AR bilo bi od *trska* koja je opet od *trst*, sa sufiksom *-ъka*.

trus »terremotus«, ima Vrančić i u *Životu* 38 *trus zemlje*.

utažiti »mitigare, placere«, *utaženje* »sedatio«, ima Vrančić i u *Životu* 37: *stavi . . . namistnika da jima puk utażiti*.

vićija »ampulla«, AR ima potvrdu samo iz Vrančića i dijalektalno iz Like *vićija* »zemljan sud u kom drže ulje, rakiju i vino«.

vižal »vižla«, donosi Vrančić među mađzarskim slavizmima, AR s. v. *vižao* ne donosi ove potvrde iz Vrančića.

vodnice »lora«, AR ne donosi potvrde iz Vrančića.

zurla, v. *šurla*.

žrstvo »crapula«, AR ne donosi ove potvrde iz Vrančića ali ima iz *Života* 48 *xarztvo*.

LITERATURA

- A. Pavić, *Ivan Tomko Mrnavić*, Rad JAZU 33.
- J. Melich, *A magyar szótártudomány, Nyelvtudományi közlemények* 36.
- V. Dukat, *Rječnik Fausta Vrančića*, Rad JAZU 231.
- V. Putanec, *Dva priloga za našu bibliografiju*, Građa JAZU 21.
- V. Putanec, *Leksikografija kod Hrvata, Srba i Crnogoraca*, Enciklopedija Jugoslavije 5, 1962, 503. ss.
- Faust Vrančić, *Hrvatsko-latinski rječnik*, postupkom obrata izradio i pogovor napisao Valentin Putanec, Zagreb, 1971 (prilog reprintu LIBERA »Faust Vrančić, Rječnik pet najuglednijih evropskih jezika, latinskog, talijanskog, njemačkog, hrvatskog i mađarskog«, Zagreb, 1971).
- Za Budislavića v. Rešetar u Rad JAZU 206, 138.
- Za Megisera i Dalmatinov registar v. A. Lägroid, *Hieronymus Megiser, Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1967.

KRATICE

- AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, izd. JAZU, Zagreb, 1880. ss.
- Vasmer = M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Berlin, 1950—1956.
- Battisti-Allessio = C. Battisti-G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Ed. G. Barbera.